

Hagströmer Biblioteket en skattkammare med rara böcker

På Karolinska institutet i Stockholm finns inte bara ett bibliotek som med sina 500 000 volymer är en guldgruva för forskare på jakt efter information om det senaste inom medicinsk vetenskap. Här finns också en föga känd fristad för över 25 000 flera sekler gamla medicinska böcker som utgör en ovärderlig kulturskatt med få motsvarigheter i världen. En av landets största och viktigaste medicinska handskriftssamlingar från 1700-talet, planscher och porträtt, bildar tillsammans med vackert bundna volymer från 1500-, 1600- och 1700-talen stommen i en unik medicinhistorisk samling som fick sin nuvarande form 1997, då Läkaresällskapet och Karolinska institutet bildade Hagströmer Biblioteket, som fick sitt namn efter Anders Johan Hagströmer (1753–1830), professor i anatomi, en av Läkaresällskapets grundare och Karolinska institutets första inspektör. Den äldsta boken i samlingen trycktes 1488 i Venedig.

Böckerna i Hagströmer Biblioteket representerade på sin tid viktig vetenskaplig litteratur som förmedlade banbrytande upptäckter och omvälvande nyheter inom läkekonsten. Den klassiska läroboken i kirurgi »Opus Chyrgurgicum«, skriven av den kringvandrande renässansdoktorn Paracelsus, avslöjade till exempel en rad heta yrkeshemligheter när den gavs ut 1564, och den engelske läkaren William Harvey presenterade en av medicinhistoriens mest revo-

lutionerande upptäckter när han beskrev människans blodomlopp för första gången i sin »De motu cordis«, tryckt i Frankfurt 1628.

Originalupplagorna av båda dessa verk finns att hitta på Hagströmer Bibliotekets hyllor, även om det händer ganska sällan numera att någon söker dessa böcker. Den medicinska informationen i de gamla verken är sedan länge passé, rariteterna studeras i dag bara av enstaka forskare i medicinhistoria, oftast från utlandet, eller av bibliofiler som intresserar sig mer för det specifika exemplaret av vissa sällsynta eller märkvärdiga böcker.

– En gammal bok är inte intressant som litteratur i första hand, utan bör hanteras och bevaras som ett museiföremål, förklarar Ove Hagelin, eldsjäl och spränglärd expert på gamla medicinska böcker. Han är hedersdoktor vid Karolinska institutet och kontrakterad som konsult att ansvara för Hagströmer Bibliotekets samlingar.

Ove Hagelin betonar att varje enskild bok som genom ödets nyckfulla nåd bevarats fram till vår tid i sitt ursprungliga band är en unik »artefakt« med en egen individuell historia. Precis som ett arkeologiskt fynd kan sådana böcker gömma viktig information för den uppmärksamme forskaren.

– När det gäller att värdera en flera hundra år gammal bok är det förutom författaren och hans text viktigt att studera de olika hantverkarens arbete som deltog i produktionen av boken, ta reda på om det är

OVE HAGELIN,
expert på gamla
medicinska
böcker, heders-
doktor vid
Karolinska insti-
tutet och
kontrakterad
konsult med an-
svar för
Hagströmer
Bibliotekets
samlingar.

Foto: Gabor Hont

första upplagan, hur den är bunden, om boken är i ett samtida band eller sitt originaluppslag, tidigare ägares namnteckningar eller exlibris, planscher och illustrationer, sällsynthetsgrad och exemplarets skick. Där finns boktryckaren med sitt boktryckarmärke, sina typsnitt och typografiska utstyrsel, och bokbindaren med sina stämplor och dekorerade eller marmorerade pärm- och försättspapper. Där finns konstnären, som tecknat illustrationer, och träsnidaren, gravören och litografen, som överfört konstnärens teckningar till trästocken, kopparplåten eller den litografiska stenen – vilket allt kan bjuda på intressanta och estetiska upplevelser, konstaterar Ove Hagelin.

Ove Hagelin har en bakgrund som internationell handlare med gamla medicinska böcker, och det är till stor del hans förtjänst att Hagströmer Biblioteket existerar. Upprinnelsen kan sägas ha ägt rum klockan fem över två på eftermiddagen den 9 oktober 1986 i en källare på Klara östra kyrkogata i Stockholm, då han – inbjuden som expert för att föreslå vad som eventuellt kunde gallras ut från Svenska Läkaresällskapets äldre bok- och tidskriftssamling – blev stående framför en hylla med diverse samlingsband.

– Den första bok jag tog ut från hyllan och började bläddra i var ett tjockt samlingsband, och jag blev alldeles knäsvag när den ena rariteten efter den andra dök upp. Bandet visade sig innehålla 28 tunnare skrifter och avhandlingar tryckta mellan 1628 och 1716, berättar Ove Hagelin.

I samlingsbandet satt bl a dansken Thomas Bartholins »Vasa lymphatica«, där han beskriver sin upptäckt av lymfkärlen, en i dag extremt sällsynt bok, tryckt 1653. Flera andra arbeten av Bartholin dök också upp, bl a det där han offentliggör sin upptäckt av stora bröstgången. Strax bredvid satt en annan raritet i form av läkaren James Primroses arbete, i vilket han hästkt kritiserar sin lärare William Harveys upptäckt av blodomloppet. Längst fram i boken fanns originalupplagan av Harveys »De motu cordis«, tryckt i Frankfurt am Main 1628, en legendarisk raritet och ett av vetenskapshistoriens mest revolutionerande arbeten.

– Redan efter ett par minuter i Läkaresällskapets bibliotek kunde jag värdera detta enstaka samlingsband till en ansevärd summa, minns Ove Hagelin. Det var en förskräcklig tanke att denna diversehylla kunde ha skattat åt förgängelsen, då ingen kände till vad som dolde sig i detta dyrbara samlingsband.

De äldre samlingarna i Läkaresällskapets bibliotek omfattade ungefär 400 hyllmeter monografier – och lika mycket tidskrifter – det mesta härstammade från gåvor och donationer från sällskapets medlemmar under första hälften av 1800-talet.

Ove Hagelin visste att det även fanns andra bibliotek med äldre medicinska böcker på ett flertal institutioner runt om i Stockholm. Största samlingen fanns på Karolinska institutets bibliotek, vars äldre samling (tryckt före 1967) fanns uppställd i deras sk boktorn. Där återfanns både inkunabler och böcker i furstliga band, som härstammade från bibliotek som tagits som krigsbyte av svenska armén under trettioåriga kriget. Där fanns också den tidigast, registrerade bokdonationen, från 1691, då Johan von Hoorn, »den svenska obstetrikens fader«, skänkte sin doktorsavhandling till Collegium Medicum.

KI-samlingens äldsta och mest värdefulla del ut-

GEORG BARTISCH
»Ophthalmouleia, das ist Augendienst« (Dresden, 1583), svenskt krigsbyte från Prag; ett av de få exemplaren med alla 88 träsnitten kolorerade för hand.

Foto: Gabor Hont

WILLIAM HARVEY
»De motu cordis«, (Frankfurt am Main 1628). Titelsidan till den legendariska rariteten och ett av vetenskapshistoriens mest revolutionerande arbeten.

MATTIOLIS
»Kreutterbuch« (Frankfurt am Main 1600). Handkolorerat titelblad.

gjordes av det gamla Collegium Medicum (1663–1812) bibliotek och manuskriptsamling, som togs över av KI redan 1816. Kungliga Vetenskapsakademien överförde också 1848 sina gamla medicinska böcker till KI, och samlingarna fortsatte att utökas under förra hälften av 1900-talet genom donationer av specialsamlingar från privata boksamlare, t ex anatomiprofessorn Gustaf Retzius' bibliotek. Även Svenska Tandläkare-Sällskapet har deponerat sitt historiska bibliotek i Hagströmer Biblioteket, som även tagit över delar av det gamla Gymnastiska centralinstitutets boksamling, som länge förvarades i ett källarutrymme granne med GIH-badet.

– Det gör att jag fortfarande kan känna igen en bok från den samlingen på lukten av klor, kommenterar Ove Hagelin. Diskussioner pågår också om att i deposition överta Apotekarsocietetens äldre boksamling.

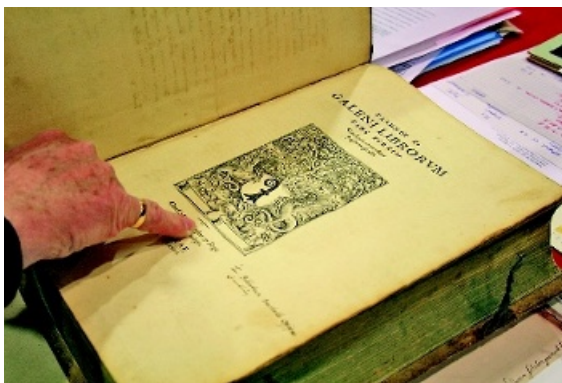
Ove Hagelin insåg att man skulle kunna göra »någonting riktigt stort« genom att slå ihop Svenska Läkaresällskapets och Karolinska institutets äldre samlingar till ett enda forskningsbibliotek under KIs beskydd. Under ett helt decennium som följde lanserade han enträget för biblioteksfolk och institutionsstyrelser det naturliga i att samla detta kulturarv under ett tak. Men först 1997 kunde drömmen om ett bokmuseum för äldre medicinska böcker vid KI förverkligas.

Linnélärjungen och passionerade boksamlaren Anders Johan Hagströmer, Det Kongl Carolinska Medico-Chirurgiska Institutets första inspektor i början av 1800-talet, fick ge namn åt det nya forskningsbiblioteket, för vars drift KI står. Hagströmer Biblioteket sorterar i dag under KIs kulturråd, som kom till i samband med att biblioteket upprättades. Ordförande är professor emeritus Jan Lindsten.

Hagströmer Biblioteket är skilt från KIs moderna bibliotek och finns i medicinska Nobelkommitténs forna lokaler. Entrén är diskret, nästan hemlig. Bara några affischer i trapphuset och kring en oansenlig branddörr i en vanlig institutionskorridor försöker upplysa besökaren om att han närmar sig en unik skattgömma med sällsynta gamla medicinska böcker, kopparstick, planscher och handskrifter. I korridoren bakom branddörren upptas väggarna av hyllor från golv till tak med ungefär 6 000 moderna böcker, vilka utgör Hagströmer Bibliotekets referensbibliotek, omsorgsfullt uppbyggt av Ove Hagelin själv.

– En av mina viktigaste uppgifter är att fortsätta komplettera vårt referensbibliotek, förklarar han. Utan referenslitteratur står man sig slätt i mötet med en gammal medicinsk bok från 1600-talet, om man inte vet någonting om vare sig boken eller författaren.

Samlingarna med de antika böckerna finns i två

tysta rum med sammetsdraperier fördragna för fönstren för att skydda mot solljus. Här är det trångt som i en grotta, bokhyllorna får samsas om utrymmet med ett stort visningsbord och arkivskåp. Bara de intressantaste och mest värdefulla volymerna i samlingen har fått plats här – ännu fler böcker finns i våningen under, uppställda i kompakthyllor.

Ove Hagelin trollar fram den ena rariteten efter den andra från hyllorna. Till exempel första latinska utgåvan av Andreas Vesalius' »De humani corporis fabrica«, som räknas som den moderna anatomin födelse, tryckt i Basel 1543. Den romerske läkaren Galenos' samlade verk från första århundradet e Kr kommer också fram i den bästa upplagan på originalspråket grekiska, tryckt 1538. Just detta exemplar i tre tjocka blindpressade svinlädersband har en gång tillhört dr Berthollus Kock, livmedikus till den svenske kungen Johan den III, Gustav Vasas son. Nästa sevärdhet är ögonläkaren Georg Bartischs »Ophthalmodouleia, das ist Augendienst« från 1583, en tekniskt fantastiskt skickligt framställd bok med 88 handkolorerade träsnitt, varav två med uppvikbara flikar i flera lager som illustrerar ögats och huvudets anatomi.

– Alla våra böcker är katalogiserade, många dessutom försedda med en historisk kommentar om författaren och hans verks betydelse, något som skiljer vår dokumentation från andra bibliotek, berättar Ove Hagelin. Till varje bok ges uppgifter om förläggare, tryckår och upplaga. Varje enskild bok kollationeras, dvs jämförs med andra exemplar av samma upplaga. Varje blad nagelfars. Personalen utreder provenienser, dvs följer upp vilka personer som ägt boken genom åren. Exemplarets band eller omslag beskrivs, liksom om boken är i ett samtida eller senare band, om det är förlagets originalband eller har originalomslaget bevarat. Dessutom lämnas hänvisningar till referenser.

Bara att få ordning på ämneskatalogen krävde flera års arbete. Modern klassifikation kan inte tillämpas på gamla böcker, därför kunde sedan 1800-talets början flera verk återfinnas i helt galna fack. Ett skräckexempel är första upplagan av Swedenborgs fysiologiska arbete om blodet och hjärnan, där ett exemplar hamnat bland veterinärmedicin och ett annat under zoologi, på grund av orden »Regni animalis« i den latinska titeln, berättar Ove Hagelin när han visar runt.

Det finns en bok som Ove Hagelin är särskilt stolt över att ha i Hagströmer Bibliotekets gömmor.

– Kungliga Biblioteket i Stockholm har »Djävulsbibeln«. Carolina Rediviva i Uppsala har »Silverbibeln«. Hos oss finns den sällsynta första upplagan av den mest världsberömda bok som någonsin har publicerats av

en svensk författare – hans eget exemplar dessutom. Det är en riksklenod, framhåller Ove Hagelin.

Boken han talar om trycktes i Leiden, Holland, år 1735. Titeln är »Systema naturae«, och författaren är Carl von Linné. I boken finns också den berömda plansch som illustrerar de 24 klasserna i Linnés sexualsystem över växterna. Man vet inte hur många exemplar som trycktes, men omkring 45 finns kvar idag. Anteckningen »Exemplar auctoris« på titelbladet med Linnés egen handstil bekräftar att just det här exemplaret är den store vetenskapsmannens personliga exemplar. Boken har funnits i Läkaresällskapets bibliotek i 200 år och finns upptagen i deras tryckta katalog 1820–1825, men återupptäcktes 1977 då en bibliofil bokklubb inbjöds av sällskapet boksente skattmästare, Jan Westin. Ingen hade tidigare lagt märke till att det rörde sig om Linnés eget exemplar.

– Det här är den enda bok ur Linnés eget bibliotek, av hans egna verk, som finns kvar i Sverige, förklarar Ove Hagelin. Resten av hans vetenskapliga kvarlätenheter, inklusive herbarier, naturaliekabinett, arkiv, korrespondens och bibliotek, såldes av änkan efter sonens död och försvann till London, där The Linnean Society i dag förvaltar det på bästa sätt.

Den som slår upp tabellen över »Regnum animale« (djurriket) i Linnés bok och går till rubriken »Insecta« och därunder till »cancer«, ser »pedes 12« i texten som anger antalet på kräftans ben. Men kräftor har bara tio ben, och därför har Linné ändrat tvåan till en nolla – i alla andra exemplaren av upplagan står tryckfelet kvar.

Hagströmer Biblioteket har också världens kanske största samling kollegieanteckningar från Linnés föreläsningar. Dessa ofta tjocka volymer har tillhört Linnélärlingar, som fört anteckningar under Linnés föreläsningar, och efter deras död tillfallit Collegium Medicum eller Läkaresällskapets bibliotek.

Bland handskrifterna från Collegium Medicum finns också en potentiell världssensation. Det rör sig om en samtida handskrift av första upplagan av »Systema naturae«. Handstilen är inte Linnés, men kan det konstateras att det rör sig om den renskrift som en professionell skrivare utfört efter Linnés anteckningar innan manuskriptet lämnades in till tryckaren i Leiden i juli 1735 är det naturligtvis en nyhet som kommer att slå ned som en bomb under Linnéåret.

GALENOS

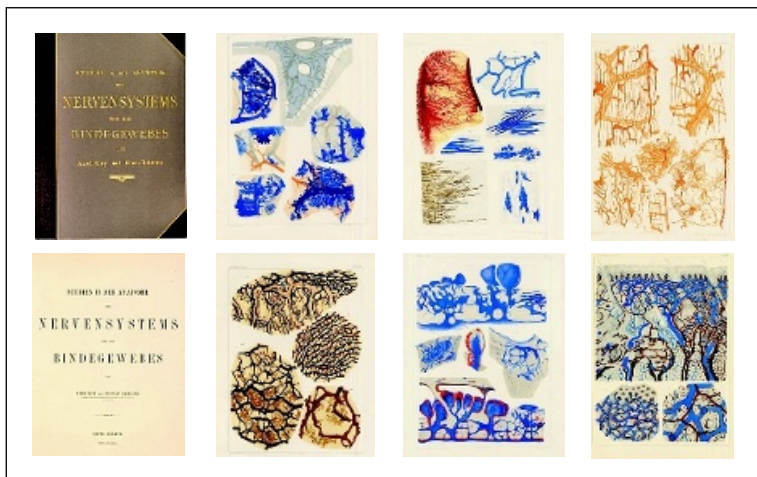
»Opera« eller samlade verk (Basel, 1538). Hagelin pekar på en liten krummelur på titelbladet, som var läkaren Christopher Christanders sätt att märka sina böcker. Bilden till vänster.

Foto: Gabor Hont

CARL VON LINNÉ

Författarens eget exemplar av första upplagan av hans »Systema Naturae« (Leiden 1735) med blomstermålaren Ehrets plansch över de 24 klasserna i Linnés sexualsystem för växterna. Bilden till höger.

Foto: Gabor Hont

AXEL KEY OCH GUSTAF RETZIUS
»Studien in der Anatomie des Nervensystems« (Stockholm 1875).
Hagströmer Biblioteket har nyligen givit ut en rikt illustrerad biografi över Gustaf Retzius.

Ett antal forskare och jag håller just på att lägga pusselbitarna på plats, avslöjar Ove Hagelin.

Hagströmer Bibliotekets samlingar anlitas ofta av forskare i medicinshistoria. Särskilt illustrationerna i de gamla böckerna är populära. I dag finns över hundra böcker som lånat hela eller delar av sitt bildmaterial från Hagströmer Biblioteket. Ett exempel är Nils Uddenbergs »Idéer om livet« från 2004 – en bok i två band om biologins historia.

– Vi välkomnar alla som håller på med något forskningsarbete, framhåller Ove Hagelin och antyder att

de som kommer hit kan räkna med en personlig service långt utöver det vanliga. Det har hänt att utländska forskare som anlitat Hagströmer Biblioteket häpnat över allt de kunnat hitta – ofta även sådant som de sökt förgäves i de stora medicinshistoriska biblioteken i Göttingen eller Paris.

Om Ove Hagelin får som han vill ska det bli slut på Hagströmer Bibliotekets anonymitet – redan i år. Stora delar av samlingarna kan nämligen bli ett virtuellt museum på Internet, tillgängligt för alla intresserade i hela världen.

Det virtuella Bibliotheca Systema Naturae existerar redan som en länk till Hagströmer Bibliotekets kommande webbplats. Där har Ove Hagelin på prov lagt in kommenterade beskrivningar av 250 böcker med tusentals bilder i form av uppförstorade tumnaglar. Fortfarande saknas finansiering för att kunna lägga ut Hagströmer Bibliotekets webbplats med sina tio länkar, men Ove Hagelin hoppas att Bibliotheca Systema Naturae kan bli allmänt tillgängligt redan i år – jubileumsåret 300 år efter Carl von Linnés födelse.

– Genom att visa den betydande samling som nu finns i Hagströmer Biblioteket hoppas vi kunna väcka intresset för såväl gamla böcker som medicinens historia hos studenter, läkare och forskare vid KI, men också hos människor världen över. Vi har här att svara för ett kulturarv, ett medicinshistoriskt världsarv, säger Ove Hagelin.

Gabor Hont
 frilansjournalist

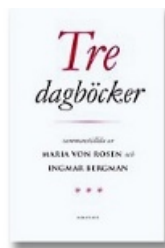
Ett unikt sjukdoms-dokument

Filmregissören Ingmar Bergman avled, 89 år gammal, den 30 juli. För läkarkåren får han genom dokumentet »Tre dagböcker«, 2004, ett speciellt intresse.

Hos Ingmar Bergmans hustru Ingrid von Rosen diagnostiserades i oktober 1994 en magcancer, vilken ledde till hennes död i maj 1995. Hon själv, Ingmar samt Maria von Rosen (deras gemensamma dotter) skrev under hennes sjukdom var sin dagbok. Dessa sammanställdes till en bok av Ingmar och Maria, som också skrev var sitt förord. Ingmar Bergman skriver i sitt förord att dagböckerna »är inskrivna i ögonblicket och har aldrig varit avsedda att läsas av någon annan än den som skrivit«. Skriften får ses som ett vittnesbörd och innehåller mycket privata känslor och reaktioner.

Att få tillgång till tankar, känslor och reaktioner av existentiell natur hos både en patient och dennes anhöriga under en längre sjukdomsprocess, som slutar med patientens död, är sannolikt unikt. Genom detta dokument kan skilda kategorier av vårdpersonal, inte minst läkare, få ökade insikter om olika möjligheter att möta patienter och deras anhöriga i en komplex vårdssituation vid livets slut.

Dokumentet visar utvecklingen av en svår cancersjukdom och ger en daglig beskrivning av de nakna känslor som kommer fram från tre berörda individers oli-

ka perspektiv – tre individer som får olika roller i den existentiella kris som de blir indragna i. Patienten, Ingrid, genomgår både operationer och cellgiftsbehandlingar. Hon får under de perioder då hon känner sig bättre och kan vistas hemma, stå för vardagssysslorna, som matlagning, handling, att skjutsa maken Ingmar till arbetet m m. Ingrid lever i nuet både när det gäller sjukdomen och arbetet i hemmet. Hon är ofta mer orolig för Ingmar än för sig själv.

Ingmar reagerar med förtvivlan, ångest och barnslig, oregeligt sorg på hustruns sjukdom. Då han såg filmen Shadowlands fastnade han för repliken: »Lidandet driver ut oss ur barnkammaren« och kände sig träffad. Han skriver: »En 76-årig barnunge drivs ut och måste äntligen reagera som en vuxen.« Ibland orkar han inte med att Ingrid är hemma utan vill att hon skall vara på Sophiahemmet. Han går ofta ensam på kyrkokonserter – ett sätt för honom att stilla sin oro.

Dottern Maria, som först vid 22 års ålder fick reda på att Ingmar var hennes far, är nog den person som utgör det största stödet för patienten under hennes sjukdom. Maria gör också insiktsfulla analyser bl a av vad som händer i och mellan föräldrarna under sjukdomsprocessen. Genom främst Maria framkommer att sjukvårdspersonalen har en viktig roll både som ansvariga för den medicinska behandlingen och som insiktsfulla lyssnare och rådgivare.

»Tre dagböcker« är inte bara av stort värde för sjukvårdspersonal utan ger också vidgade inblickar i Ingmar Bergmans personlighet i ett krisskede.

Jan Halldin
 leg läkare, med dr, Stockholm